

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.17>**Д. О. Шумейко**кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС
СПЕЦІАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

У статті розглядаються особливості забезпечення прав та свобод підозрюваного, що ухиляється від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук, під час здійснення спеціального кримінального провадження.

Передусім йдеться про дотримання прав і свобод людини, що визначені Конституцією України. Це право на життя, повагу до гідності, свободу та особисту недоторканість, недоторканість житла, невтручання в особисте і сімейне життя, надання правової допомоги, презумпцію невинуватості, право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, захищеність прав і свобод людини і громадянина судом тощо.

Важливе значення має дотримання прав і свобод людини, визначених за змістом міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такі міжнародні договори України стосуються питань: розробки міжнародних мінімальних стандартних правил здійснення правосуддя і поведіння з особами, які приймають в ньому участь; криміналізації (декриміналізації) міжнародною спільнотою певних суспільно небезпечних діянь і визначення їх як міжнародних злочинів чи злочинів міжнародного характеру; обміну інформацією й досвідом роботи компетентних органів з попередження, припинення і розкриття злочинів; відносин з органами іноземних держав у зв'язку з кримінальним провадженням тощо.

Основу щодо забезпечення прав і свобод людини має Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи принижуючих гідність видів поведіння і покарання 1984 року.

Слід враховувати також загальновизнані принципи міжнародного права в галузі забезпечення прав і свобод людини, що закріплені актами недовірливого характеру, а саме: Загальною декларацією прав людини 1948 року, Кодексом поведінки службових осіб з підтримання правопорядку 1979 року, Зводом принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи заключенню в будь-якій формі 1988 року. Новим для вітчизняного кримінального судочинства є те, що крім положень національного законодавства, слід враховувати рішення Європейського суду з прав людини, що мають прецедентний характер.

Ключові слова: кримінальне провадження, підозрюваний, міжнародний розшук, міжнародний договір, Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми. Спеціальне кримінальне провадження, або спеціальне досудове розслідування, регламентовано главою 24-1 Кримінального процесуального кодексу України. Згідно зі ст. 297-1 КПК України спеціальне досудове розслідування (in absentia) здійснюється стосовно одного чи декількох підозрюваних згідно із загальними правилами досудового розслідування, з урахуванням положень глави 24-1 КПК України [1]. Спе-

ціальне досудове розслідування здійснюється відносно визначеного переліку злочинів, що складають підвищену суспільну небезпеку, стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук.

Як свідчить вивчення даних слідчої та судової практики, під час міждержавного та/або міжнародного розшуку підозрюваного правоохоронні органи України

стикаються із рядом складнощів. Однак поряд із необхідністю забезпечення виконання поставлених завдань не менш важливим завданням є забезпечення прав і свобод людини й безпосередньо розшукуваного підозрюваного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження є роботи вчених-процесуалістів, які присвячені формуванню основ кримінального провадження та забезпечення прав та свобод його учасників, таких як Ю.П. Аленін, В.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, Є.Д. Лук'янчиков, М.А. Погорецький, М.В. Салтевський, Д.Б. Сергєєва, В.В. Топчій, Л.Д. Удалова, Ю.М. Черноус та інших.

Метою статті є з'ясування особливостей забезпечення прав та свобод людини – підозрюваного, що ухиляється від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук, під час спеціального кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Основи правового статусу людини і громадянина визначені Конституцією України, прийнятій 28 червня 1996 року [2]. Ст. 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21). Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ст. 22). Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст. 24 Конституції України).

Вивчення норм Конституції України дає підстави для висновку про те, що стосовно підозрюваного, що ухиляється від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук, підлягають дотриманню такі основні права і свободи людини і громадянина: право на життя; повагу до гідності; свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; невтручання в особисте і сімейне життя; обізнаність про свої права та обов'язки; надання правової допомоги; одноразовий та індивідуальний характер юридичної відповідальності; презумпцію

невинуватості; право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів; захищеність прав і свобод людини і громадянина судом та інші.

У контексті розглянутих питань характеризується особливостями реалізація ст. 33 Конституції України. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Однак, згідно ст. 22 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, мають право у встановленому порядку вільно залишити територію України, крім випадків, встановлених законом. Виїзд з України іноземцю або особі без громадянства не дозволяється, якщо: йому повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, або кримінальна справа розглядається судом – до закінчення кримінального провадження; його засуджено за вчинення кримінального правопорушення – до відбування покарання або звільнення від покарання; його виїзд суперечить інтересам забезпечення національної безпеки України – до припинення обставин, що перешкоджають виїзду [3].

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 року серед підстав для тимчасового обмеження права громадян України на виїзд з України визначаються такі: стосовно громадянина у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, застосовано запобіжний захід, за умовами якого йому заборонено виїжджати за кордон, – до закінчення кримінального провадження або скасування відповідних обмежень; він засуджений за вчинення кримінального правопорушення – до відбуття покарання або звільнення від покарання тощо [4].

За цих умов важливим є положення про те, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або

виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами (ст. 25 Конституції України). Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України (ст. 26 Конституції України).

Отже, Конституція України має ключове значення у закріпленні основ правового статусу людини і громадянина у сфері кримінального провадження.

Особлива увага повинна бути звернена на дотримання прав і свобод людини, визначених за змістом міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які, згідно зі статтею 19 Закону України «Про міжнародні договори України» 2004 року, є частиною національного законодавства [5].

Нині Україною укладені міжнародні договори в галузі кримінального судочинства за наступними напрямками:

а) з питань розробки міжнародних мінімальних стандартних правил функціонування правосуддя і поведіння з особами, які приймають в ньому участь (наприклад, Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи принижуючих гідність видів поведіння і покарання 1984 року);

б) з питань криміналізації (декриміналізації) міжнародною спільнотою певних суспільно небезпечних діянь і визначення їх як міжнародних злочинів чи злочинів міжнародного характеру (наприклад, Конвенція по боротьбі із захопленням заручників 1979 року, Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року);

в) з питань обміну інформацією й досвідом роботи компетентних органів з попередження, припинення і розкриття злочинів;

г) з питань відносин з органами іноземних держав у зв'язку з кримінальним провадженням (надання міжнародної правової допомоги; захисту прав й інтересів власних громадян в іноземній державі,

виконання вироку іноземної держави та інших судових рішень в кримінальних справах).

Слід також враховувати загально-визнані принципи міжнародного права в галузі забезпечення прав людини, що містяться в актах недоговорного характеру: Загальної декларації прав людини 1948 року, Кодексу поведінки службових осіб з підтримання правопорядку 1979 року, Зводу принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи позбавленню волі в будь-якій формі 1988 року [6, с. 9–10].

В основі цих міжнародних актів – людина, її невід'ємні права та свободи. Весь цивілізований світ визнає верховенство прав і свобод людини, керуючись цим пріоритетним принципом, будує всю правову систему держави.

Україна як держава-учасниця наведених міжнародних документів взяла на себе зобов'язання враховувати передбачені цими актами положення під час розробки кримінально-процесуального законодавства, у практичній діяльності з розслідування злочинів, під час підготовки правоохоронних органів [7, с. 17].

Можна сказати, що реалізація міжнародного розшуку підозрюваного під час спеціального досудового розслідування має здійснюватися на основі міжнародного права, а зокрема, міжнародного права людини – галузі сучасного міжнародного права; сукупності норм, що регулюють співробітництво держав і міжнародних організацій у розробці міжнародних стандартів з прав людини, їх імплементації в міжнародний і внутрішній правопорядок, у створенні міжнародних органів та спеціалізованих установ з питань захисту прав людини та організації їх діяльності, а також у дотриманні процедур захисту цих прав на міжнародному рівні [8, с. 494].

Своєю чергою європейське право у широкому розумінні – це сукупність правових норм, що містяться в актах практично всіх європейських міжнародних організацій (фактично – регіональне міжнародне право). У вузькому розумінні – сукупність правових норм із різних галузей права, які містяться в актах Європейського союзу та Європейських співтовариств. Нині

європейське право є важливим інструментом забезпечення інтеграційних процесів у Європі. Його роль зростає з огляду на перспективи розширення кількості членів Європейського союзу і посилення його впливу на європейські справи [8, с. 235].

Основним міжнародним документом, що декларує права і свободи людини, є Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Декларація складається із преамбули і 30 статей, пронизана ідеєю дотримання основних прав людини усіма державами-членами і народами світу [9].

Положення Декларації були розширені в Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенції проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи ображаючих гідність видів поведіння і покарання 1984 року тощо. Згадані міжнародно-правові акти фактично є продовженням Загальної декларації прав людини на світовому рівні, спрямовані на її реалізацію. У перелічених документах проголошуються принципові положення, закріплюються такі основні права у сфері кримінального провадження: право на повагу до честі й гідності людини; право на свободу та особисту недоторканість, право на недоторканість особистого життя, недопустимість застосування катувань і жорсткого, нелюдського чи принижуючого гідність людини поведіння; недопустимість необґрунтованої підозри і обвинувачення її у скоєному злочині; дотримання презумпції невинуватості, недопустимість примушування до дачі показань проти себе чи до визнання себе винним тощо. Значна увага у міжнародних документах приділяється правовому регулюванню заходів процесуального примусу, зокрема, затримання підозрюваного у вчиненні злочину та взяття під варту.

17 липня 1997 року Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 року (далі – Європейська конвенція) та Протоколи до неї [10], які займають особливе місце в правовому регулюванні кримінальної процесуальної діяльності.

Стаття 6 Європейської конвенції серед інших прав людини визнає її право захи-

щати себе особисто чи користуватися правовою допомогою захисника на власний розсуд, або – якщо вона не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя.

Європейська конвенція у ст. 5 закріплює право на свободу та особисту недоторканість, зокрема: нікого не може бути позбавлено свободи інакше ніж згідно з процедурою, встановленою законом, і в законодавчо передбачених випадках; кожного заарештованого має бути негайно поінформовано зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення проти нього; кожен заарештований або затриманий повинен негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду тощо.

Резолюція № 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року «Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі» визначає основні положення, яких мають дотримуватися особи, які проводять арешт. Положення Зводу принципів закріпили гуманні основи поведіння із затриманими та ув'язненими, повагу до їх гідності та дотримання законних прав [11].

Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 року зобов'язує працівників правоохоронних органів, зокрема тих, хто здійснює розслідування, поважати й захищати гідність та права людини; зберігати у таємниці відомості конфіденційного характеру; нетерпимо ставитись до будь-яких дій, які містять нелюдські чи принижуючі гідність людини форми стосунків, не допускати зловживання владою та вчинення корупційних дій тощо [12].

Співробітники правоохоронних органів у своїй діяльності повинні дотримуватись Десяти основних правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів, що були розроблені у грудні 1988 року у Лондоні спільно з експертами

та поліцейськими різних країн, а також Декларації про поліцію 1979 року.

Захист прав і свобод за сферою дії поділяється на внутрішньодержавний і міжнародний. Зокрема, Україна повністю визнає на своїй території юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Європейської конвенції 1950 року.

У разі, якщо Європейський суд визнає порушення прав людини у своєму рішенні, держава – сторона Конвенції буде зобов'язана не тільки виплатити особі певну, визначену в рішенні суму як справедливу сатисфакцію внаслідок порушеного права, але й вжити цілий ряд заходів, які можна поділити на дві групи: заходи індивідуального характеру, спрямовані на відновлення порушеного права, та заходи загального характеру, мета яких – запобігти зверненню з того самого питання до Європейського суду інших осіб, тобто внести певні зміни в національне законодавство або змінити правозастосовну практику [13, с. 5–7].

Висновки. Конституція України має ключове значення у закріпленні основ правового статусу людини і громадянина – підозрюваного, що ухиляється від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук.

Важливим є дотримання положень ряду міжнародних договорів України, які умовно об'єднано у групи: з питань розробки міжнародних мінімальних стандартних правил функціонування правосуддя і поведження з особами, які приймають в ньому участь; з питань криміналізації (декриміналізації) міжнародною спільнотою певних суспільно небезпечних діянь і визначення їх як міжнародних злочинів чи злочинів міжнародного характеру; з питань обміну інформацією й досвідом роботи компетентних органів з попередження, припинення і розкриття злочинів; з питань відносин з органами іноземних держав у зв'язку з кримінальним провадженням. Слід враховувати загальноновизнані принципи міжнародного права в галузі забезпечення прав людини, що містяться в актах недоговорного характеру. Новим для вітчизняного кримінального судочинства є те, що крім положень

національного законодавства, слід враховувати рішення Європейського суду з прав людини, що мають прецедентний характер.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show>.
3. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 верес. 2011 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.
4. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21 січ. 1994 р. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>.
5. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 черв. 2004 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
6. Уголовно-процесуальний кодекс України : науч.-практ. комент. / под общ. ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. Харьков : Одиссей, 2005. 968 с.
7. Кузьмічов В.С., Черноус Ю.М. Розслідування злочинів: міжнародне і національне законодавство. *Теорія і практика : навч. посіб.* Київ : КНТ, 2007. 448 с.
8. Міжнародна поліцейська енциклопедія : У 10 т. / під ред. Ю.І. Римаренка, Я.Ю. Кондратьєва, В.Я. Тація, Ю.С. Шемшученка. Київ, 2009. Т. II Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій.
9. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 (III) ГА ООН від 10 груд. 1948 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам-Київ, 1996. С. 6–9.
10. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : ратифікована Законом України від 17 лип. 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

11. Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі : Резолюція № 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206.
12. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : Резолюція № 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
13. Заборона катування. Практика Європейського суду з прав людини. Київ : Український Центр Правничих Студій, 2001. 194 с.
-

Shumeiko D. Protection of human rights and freedoms in the course of special criminal proceeding

Article presents peculiarities of human rights and freedoms protection in cases where suspects evade criminal liability and announced to be the subjects of interstate and/or international search in the course of special criminal proceeding.

First of all we speak about human rights and freedoms indicated in the Constitution – right to life, respect to dignity, freedom and personal inviolability, dwelling inviolability, non-intrusion in personal and family life, legal aid provision, presumption of innocence, right to withhold any information or clarifications regarding oneself, family members or close relatives, protection of human/citizen rights and freedoms by court etc.

The basis for the protection of human rights and freedoms is the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), International Covenant on Civil and Political Rights (1966), United Nations Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1984).

Of the utmost importance is protection of human rights and freedoms under provisions of international treaties and agreements established as binding by Verkhovna Rada of Ukraine. The abovementioned international agreements of Ukraine cover drafting of international threshold standard rules for administration of justice and treatment of involved persons; criminalization (decriminalization) of certain socially dangerous actions along with its recognition as international crimes or crimes of international significance by international community; exchange of information and practices by competent bodies (prevention, termination and investigation of crimes); relations with foreign bodies in the course of criminal proceedings etc.

Generally recognized and fixed in non-treaty agreements principles of international law in the area of human rights and freedoms protection must be considered – Universal Declaration of Human Rights (1948), Code of Conduct for Law Enforcement Officials (1979), Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment (1988). New to national criminal justice is that in addition to the provisions of national law, the decisions of the European Court of Human Rights, which are of a precedent nature, should be taken into account.

Key words: *criminal proceeding, suspect, international search, international agreement, European Court of Human Rights.*